

Билјана Љ. Мандић

Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

e-mail: biljana.mandic@filum.kg.ac.rs

НАСТАВА НОТНОГ ПЕВАЊА У ПРИЗРЕНСКОЈ БОГОСЛОВИЈИ: ИНТЕГРАТИВНИ СЕГМЕНТ СРПСКЕ МУЗИЧКЕ ПЕДАГОГИЈЕ¹

Апстракт: У раду се ретроспективно разматрају образовни приступи који су доприносили имплементацији нотног певања у наставне процесе Призренске богословије у периоду од оснивања до почетка Другог светског рата. Утемељен на изворној архивској документацији, хронолошким наративима, рад указује на различите концепције наставних курикулума, путем којих је настава нотног певања доприносила формирању музичко-педагошких компетенција будућег српског свештенства. У раду је посебан фокус усмерен ка наставном кадру, чији је персонално-професионални ангажман допринео развоју музичке писмености у ширим оквирима српског музичког школства. Анализом је утврђено да је увођење нотног певања у Призренску богословију било интегрисано са наставом хорског и нотног певања и инструменталне музике у учитељским школама, те да су, на тај начин, просветне власти успостављале концептуализацију знања у конципирању парадигматичног приступа српској музичкој педагогији и музичкој писмености.

Кључне речи: Српска православна богословија у Призрену, нотно певање, музичка писменост, теорија музике, музичко образовање свештеника, музичка култура.

Развој богословске и музичко-педагошке мисли: нотно певање и наставни курикулум

Свест о неопходности образовања домаћег свештенства и монаштва на подручју Рашко-призренске епархије формирала се пред крај XIX века, у време када се ова област ослободила власти грчких епископа фанариота.² Ово је био повољан тренутак да се иницирају активности везане за отварање богословије која би „спремала младиће православне вере, а српске народности у Отоманској царевини за народне свештенике и учитеље”.³ Свесни да напредак друштва зависи од образованости његових чланова, те да ће богословија потпомоћи остваривању општих друштвених циљева и јачању српског народа у овим крајевима, великим залагањем призренца Симе Андрејевића Игуманова са

1 Рад је конципиран са циљем да да допринос обележавању 150 година од оснивања Призренске богословије (1871–2021).

2 Грујић 1995, 154. О тежини оновремених прилика сведочи податак забележен у Охриду, 1867. године, у коме се истиче: „Када се у цркви почело појати словенски, грађани су јавно у цркви исмевали своје словенско богослужење и тражили да се и даље поје грчки”.

3 Костић 1933, 49.

радом је, 1. октобра 1871. године, у Призрену започела богословска школа⁴ „за образовање свештеника, али и учитеља за којима је постојала велика потреба у Старој Србији и Македонији”⁵. Школа је првобитно организована као трогодишња, у којој су прва два разреда била гимназијска, а трећи разред богословски, са знаком да су у школу примани ученици са завршеном основном школом или без завршене основне школе.⁶ Од 1890/91. године школа добија шестогодишње уређење и назив Богословско-учитељска школа. Нова организација подразумевала је да су прва три разреда гимназијска, а друга три разреда богословско-учитељска, што сведочи о приоритетима тадашњег друштва и васпитнообразовног система који је био усмерен на образовање *богословског* и *учитељског* кадра,⁷ а који је рефлектовао складан однос између ова два позива.⁸

Иницијална васпитнообразовна делатност није поседовала кадровске потенцијале који би омогућили да се започне са системским приступом музичком описмењавању, али је прогресија образовног процеса највидљивија кроз релативно честе измене Наставног плана ревидирањем старих и креирањем нових наставних предмета.⁹ У оваквом миљеу било је немогуће конципирати било какав приступ музичком образовању, јер су „музика и музичко описмењавање у Србији, све до половине XIX века, били потпуно запостављени”.¹⁰ Наведене тврдње утемељује први настави план трогодишње богословије (из 1871. године) у коме се уочава да су школски курикулум чинили предмети: Наука хришћанска, Српски језик, Општа историја, Рачуница, Географија, Хигијена, Физика и *Црквено певање*, у првом разреду; у другом разреду предмети: Српски и Црквенословенски језик, Општа историја, Историја Срба, Земљопис, Рачуница и *Црквено певање*, а предмети Догматичко богословље, Црквено богословље, Морално богословље, Историја српске цркве, Пастирско богословље, Општа историја, Хигијена, Црквенословенски језик и *Црквено певање* корпус наставног плана трећег разреда. Наставна стратегија била је усмерена на програмску концепцију прва два разреда, као гимназијска, док је у трећем разреду доминирала богословска група предмета.¹¹ Новим шестогодишњим уређењем, као Богословско-учитељске школе, реформисан је наставни план, те су прва три разреда организована као гимназијска, а остала три као богословско-учитељска.¹²

4 У 19. веку на подручју Старе Србије постојао је већи број световних (општинских) српских основних школа. У Призрену су постојале три српске основне школе, приватна мушка (од 1836. године) и приватна женска основна школа (од 1836. године) и прва световна школа (од 1856. године).

5 Новаков 2014, 1.

6 Пузовић 2002, 249.

7 АЈ-69-31-54. Нове измене уследиле су 1900/01. године, организацијом школе као четворогодишње, са утврђеним квалификационим стандардом по коме су се у школу примали ученици са завршена четири разреда гимназије.

8 Назив Богословско-учитељска школа и квалификацијски оквири усмерени ка стицању богословских и учитељских компетенција задржани су до 1923/24. године, након чега је Богословија организована као петоразредна установа.

9 Поред кадровских недостатака, у тадашњим школама био је посебно евидентан недостатак уџбеничке и приручне литературе.

10 Каран 2015, 29.

11 Костић, 1933, 4. Суботом су у свим разредима тумачена недељна јеванђеља.

12 Наставним планом првог разреда дефинисано је девет предмета: Наука хришћанска, Српски језик, Географија, Рачуница, Црквенословенски језик, Турски језик, *Црквено певање*, Краснопис и Цртање. У други разред позиционирани су предмети: Наука хришћанска, Српски језик, Географија с космографијом, Рачуница, Физика, Црквенословенски језик, Турски језик, *Црквено певање* и *правило*, Краснопис, Цртање и Француски језик; у трећи разред предмети: Библијска историја,

Година, која се сматра почетком имплементирања нотног певања у Призренску богословију је школска 1892/93.¹³ година, када наставу из овог предмета почиње да реализује Апостол Филиповић (?–1919).¹⁴ Заједно са њим је наставу црквеног певања, у сва четири разреда, по *Осмогласнику* Николе Трифуновића, предавао Тривун Димитријевић (1852–1923).¹⁵ Компарација је значајна, јер се музичка писменост појављује у тренутку када целокупно друштво стреми ка савременим токовима и прихватању европске културе и уметности, што је подразумевало „усвајање линијског система, а не неког другог вида музичког писма”.¹⁶ Наставно градиво црквеног певања савладало се помоћу мнемотехничких средстава, трила (*Осмогласник* Николе Трифуновића), које, крајем 19. века, у Призренској богословији постепено почиње да замењује нотно писмо. Овај педагошки искорак директно је условљен компетенцијама које је наставни кадар стицао у учитељској или музичкој школи, о чему сведоче примери професора којима је у богословији поверавана настава музичких предмета. Еклатантан пример представља управо наставник Апостол Филиповић, родоначелник нотног и хорског певања у Призренској богословији, који је, након завршене троразредне

Српски језик, Општа историја, Географија са космографијом, Рачун с геометријом, Хемија са минерологијом, Црквенословенски језик, Турски језик, Грчки језик и *Црквено певање са правилом*. У четвртој разреду наставни програм предвиђао је савладавање наставног градива из предмета: Свето писмо, Историја цркве, Српски језик (литерарни облици), Општа историја, Ботаника и зоологија, Руски језик, Грчки језик (нови), Црквенословенски језик, Француски језик, Турски језик и *Црквено певање са правилом*. Пети разред био је предвиђен за предмете: Свето писмо, Догматичко богословље, Морално богословље, Канонско право, Историја цркве, Историја српске књижевности, Психологија са логиком, Хигијена, Општа историја, Пољска економија, Руски језик, Грчки језик (стари), Турски језик и *Црквено певање са правилом*. У шестом разреду савладавани су предмети: Догматичко богословље, Пастирско богословље, Обредословље, Омилитика, Канонско право, Педагогика са методиком и школским радом, Руски језик, Српски језик (писмени састави), Турски језик, Грчки језик (стари) и *Црквено певање са правилом*, које се у свим разредима предавало четири часа недељно.

13 По одобрењу патријарха Прокопија Ивачковића (1808–1881) у Карловачкој богословији се, крајем првог семестра школске 1878/79. године, почела реализовати настава нотног певања. Тада је чиновник Управе српских црквено-народних фондова Александар Деспотовић упутно молбу врховном патрону Карловачке гимназије патријарху Прокопију Ивачковићу да му дозволи „бесплатно обучавати ученике гимназије у ноталном пјенију, а са гимназистима да би могли у томе се вјецбати и слушаоци богословије” (Извештај 1892: 9). Како се наводи у извештају, патријарх Прокопије дозволио је то „врло радосно, наредивши ректору да иде учитељу ноталног појања у свему на руку и да обучавање у томе предмету надзирава” (Исто).

14 Предметни учитељ Апостол Филиповић рођен је у Гњилану где је завршио основну школу. Троразредну богословију завршио је у Призрену, а Учитељску школу у Београду. За наставника Призренске богословије постављен је 1. септембра 1883. године. Године 1907. премештен је у Нижу трговачку школу. Упокојио се у Призрену 20. априла 1919. године (уп. Новаков 2014: 69).

15 Тривун Димитријевић рођен је 28. јануара 1852. године у Ђаковици. Београдску богословију завршио је 1873. године и исте године, 1. октобра, започиње своју десетогодишњу педагошку делатност као учитељ у Призрену (до 15. фебруара 1883. године). Године 1883. постављен је за наставника Призренске богословије, у којој је службовао све до своје смрти. У Призренској богословији обављао је и дужност ректора, а његова преданост школи била је нессебична. Дешавало се да на часовима малакса од слабости и старости, па су га ученици на рукама износили из разреда. Био је узор поштења и родољубља. Указом Његовог Величанства Краља Александра I Карађорђевића, 4. децембра 1922. године, одликован је орденом Светог Саве IV степена. У Призрену је непрекидно службовао скоро педесет година. Упокојио се 24. јула 1923. године у рангу титуларног професора, који му је додељен за четрдесетогодишњи рад (уп. Новаков 2014: 67).

16 Перковић, Мандић 2015, 38.

богословије у Призрену, школовање наставио у београдској учитељској школи. Податак је упечатљив, јер је у то време у овој образовној установи наставу нотног певања реализовао Стеван Шрам,¹⁷ маркантна педагошка личност тог времена. У београдској учитељској школи професор Шрам је руководио хором и оркестром ученика са којима је учествовао на различитим прославама,¹⁸ те се реално претпоставља да је Апостол Филиповић био члан школског хора, а вероватно и школског оркестра. У том периоду, у учитељској школи, дотадашњи предмет *Певање и црквено правило* подељен је на два дела. Први део добио је назив *Певање и црквено правило*, а други део предмета назив *Нотно певање с музиком*.¹⁹ Евидентно је да су музичка знања стечена у београдској учитељској школи формирала упечатљив музичко-педагошки ареал код младог и даровитог Апостола Филиповића. Без обзира на то што је његова примарна музичко-педагошка делатност била усмерена на наставу црквеног певања, она је попримила и шири друштвено-културни ангажман, јер је Апостол Филиповић био оснивач првог хорског богословског ансамбла, а касније и певачке дружине „Цар Урош”²⁰ при Саборном храму у Призрену.²¹

Напредак богословије био је условљен недовољним бројем наставника и честим променама наставног особља. Измене које су уследиле 1900/01. године (богословија је била организована као четворогодишња школа) односиле су се на квалификацијске стандарде којима је било дефинисано да се у богословију примају ученици са завршена четири разреда гимназије. У том периоду започиње реализација предмета *Нотно певање и музика* у свим разредима, по два часа седмично, која је поверена новоименованом наставнику Ристи Николићу.²² За разлику од Апостола Филиповића, који се музички едуковао у београдској учитељској школи, Риста Николић је у Београду завршио Музичку школу, те је стечена знања имплементирао кроз директну наставну праксу, по лично креираном наставном програму. Програмски садржаји предмета Нотно певање, у I и II разреду, подразумевали су упознавање ученика са Основама теорије музике и интонирањем лествица до четири предзнака.²³ Значајно је указати на то да је поменути програм корелирао са наставним програмом креираним од стране Стевана Шрама, Јосифа

17 Упор. Ђорђевић 1950, 64-65. Стеван Шрам рођен је 11. јануара 1853. године у Београду. У периоду од 1871. до 1875. године боравио је на Лајпцишком конзерваторијуму. По повратку у Србију, 22. новембра 1875. године, постављен је за учитеља нотног певања у Београдској богословији и I и II нижој гимназији у Београду. Дужност професора музике вршио је у разним београдским школама. Био је хоровођа *Београдског певачког друштва* (од 1879. до 1881. године), *Типографског певачког друштва* и Палилулског певачког друштва „Милошевац”. Значајно је истаћи да је први почео компоновати дечје песме за своје ученике у београдској учитељској школи. 18 Упор. Протић 1991, 140.

19 Касније ће, 8. јуна 1885. године, Стеван Шрам, Јосиф Свобода и Тоша Андрејевић конципирати нови наставни програм за предмет Нотно певање и свирање у учитељским школама, чија ће садржина бити подељена на два дела, *Теорију музике* и *Практично певање и свирање* (уп. Протић 1991: 85-91).

20 Уп. Костић 1928, 37; Уп. Мандић 2021, 376-377.

21 Симић 2013, 270. Осим у Призренској богословији, Апостол Филиповић је био наставник и управитељ Грађанске школе у Призрену. Вршио је дужност управитеља свих основних школа и дужност управитеља и наставника Продужне школе, која је трајала две године.

22 Риста Николић рођен је у Ђевђелији. Завршио је четири разреда бивше гимназије у Солуну и Музичку школу у Београду. У Призренској богословији предавао је предмет Музика и нотно певање само једну школску годину, од септембра 1904. године до краја школске 1904/05. године (Извештај 1905: 12).

23 Извештај 1905, 25.

Свободе и Тоше Андрејевића,²⁴ а чији је циљ био усмерен ка општем музичком образовању и стицању базичних музичко-педагошких компетенција у оквиру којих је полазнике богословије требало оспособити за певање из нотног текста и свирање на виолини. Конципирани програм представљао је пандан наставном програму учитељских школа, без навођења методичких поступака у приступу интонирању из нотног текста. У оквиру опсервиране документације истицано је да реализација поменутих наставних садржаја није у довољној мери ни била могућа, јер школа није поседовала уџбенике потребне за наставу нотног певања, а свирање на виолини се није могло организовати за 32 ученика.²⁵

Иновативност и педагошки квалитети наставника Ристе Николића видљиви су кроз приступ обради наставног градива у III и IV разреду. У ова два разреда ученицима је предавао *по нотама децје песме по програму за основну школу*, сматрајући ово преко потребним, првенствено због чињеница да су ученици, по завршетку богословије, често добијали учитељску службу у основним школама. Осим нотног певања и теорије музике, наставник Николић је предавао хорско певање и свирање у непотпуном школском оркестру, док је настава црквеног певања била поверена Тривуну Димитријевићу.²⁶ Недостатак уџбеничке литературе стварао је додатне проблеме у педагошком раду оба професора,²⁷ а започети континуитет у имплементирању музичке писмености прекинуо је почетак Првог светског рата.²⁸

Даљи токови развоја музичке писмености: наставни програм Стевана Гушчина (1928)

У јужним српским крајевима и пре Првог светског рата велики број парохија био је без свештеника, али се недостатак посебно осећао након рата, током кога је велики број свештеника страдао од стране Бугара. У настојањима да се ученицима, које је омео почетак Првог светског рата, омогући завршетак школовања, направљен је план скраћеног школовања и организован рад по течајевима,²⁹ који је и званично одобрен

24 Уп. Протић 1991.

25 Богословија је располагала са неколико виолина, без осталог потребног прибора, а набавка уџбеничке литературе и потребних музичких инструмената је била тешко спроводива, скоро немогућа.

26 Извештај 1905, 24. Када је Тривун Димитријевић, 1904/05. године, поднео извештај ректору Богословије о свом раду за ту школску годину, приказао је програм који је са ученицима реализовао. У првом разреду: одговарање на Светој Литургији, прва четири гласа из *Осмогласника*, Херувику првог гласа и Причастен осмог гласа. У другом разреду: друга четири гласа из *Осмогласника*, цело Васкресно јутрење, празничну Херувику, Причастен шестог гласа и Тршћанско. У трећем разреду: „од почетка *Празнично пјеније*, до стихира за Нову годину”, а у четвртном: „од стихира Нове године, па до краја”, које је савладавано учењем по слуху.

27 Ученици четвртог разреда Призренске богословије (21 ученик) наизменично су користили само пет књига празничног појања, а исте књиге је користило и 35 ученика трећег разреда богословије.

28 Школа је званично престала са радом 1915. године.

29 АЈ-66-1095-1419. Први течај трајао је три месеца, током којих је требало да предратни ученици трећег разреда заврше школовање. Ученици који су пре рата завршили други разред, уписани су у четврти разред и требало је да заврше школовање по скраћеном програму за пет месеци. Предратни ученици првог разреда уписани су у трећи разред (трајао је до половине септембра 1919. године), а четврти разред требало је да заврше до половине јануара 1920. године. Ученици који су 1915/16. године уписали први разред прелазили су у други разред, који је трајао три месеца (до краја јуна 1919. године), да би трећи разред успели да заврше до половине јануара 1920. године, а четврти разред до краја јуна 1920. године.

дописом (бр. 5.377) достављеним од стране министра просвете, 25. марта 1919. године.³⁰ Из приложеног наставног плана уочава се да су посебно издвојени предмети Црквено и Нотно певање, који су позиционирани у сва четири разреда, са различитим бројем часова, те је музичко-педагошка делатност гравитирала ка овим предметима.

24) Црквено певање	4	4	2	3	13
25) Нотно певање	2	3	2	2	9
25) Органостројка	1	1	1	1	4
	36	36	36	36	144

14. марта 1919.
у Београду.

Др Кирил Богдановић-Климентски
Школе,
град. Београд.

Слика 1. Скраћени наставни план Призренске богословије од 14. марта 1919. године (АЈ-66-1095-1419)

Без обзира на то што архивски извори не омогућавају увид у начине организовања наставе нотног певања, извесно је да су ученици свих разреда певали у хорском ансамблу, па се претпоставља да је певањем одређеног хорског репертоара и провером базичних знања из теорије музике вршена верификација наставног градива из предмета Нотно певање.

У првим поратним годинама, немогућност да се дуготрајно разреши проблем са наставним кадром имала је директан утицај на квалитет наставног процеса. Богословија није имала ни сталног наставника за предмет Црквено певање,³¹ а хонорарно ангажовани професори често су се мењали, па, незадовољни новчаном надокнадом за реализоване часове из Црквеног певања, одлазили су, или су на одређене начине управы богословије постављали своје услове.³² Проблем са наставом нотног и хорског певања дугорочно је

30 Исто. У први разред примани су ученици са завршена три разреда средње школе. Било је планирано да новопримљени ученици први разред заврше за три месеца, други и трећи разред да уче по пет и по месеци, а четврти разред да прате редовно у школској 1920/21. години.

31 АЈ-69-22-45. Министарство просвете је одлуком од 26. августа 1919. године, бр. 22.264, предмет Црквено певање у овом заводу сврстало у научни предмет, а не у предмет вештина.

32 АЈ-69-23-46. Након смрти Апостола Филиповића (1919), одлуком бр. 12.940, од 17. јуна 1919. године, за хонорарног наставника црквеног и нотног певања постављен је члан Духовног суда Петар Лазић. Како, према одлуци Министарства вера, чланови Духовног суда нису могли бити ангажовани за рад у богословијама, управа богословије се обратила Министарству вера са молбом да „нађе специјализованог наставника за тако важан предмет”. Тада је Петру Лазићу одобрено да предаје предмет Црквено певање у првом и другом разреду, а, заједно са њим, црквено певање је хонорарно предавао наставник Бранислав Корунковић. Када је наставник Корунковић 6. маја премештен, његови часови подељени су између Ђорђа Камперелића и Драгутина Миловановића, који је предмет предавао мање од месец дана (до 1. јуна 1920. године). У новој школској години, званичном одлуком Министарства просвете бр. 37.226, од 19. октобра 1920. године, за хонорарне наставнике црквеног певања постављени су протојереј Ђорђе Камперелић (за осам часова седмично) и свештеник Петар Лазић. Ни ова подела часова није дуго трајала, те је градиво предмета Црквено певање интегрисао нови хонорарно ангажован наставник Бранко Поповић, бивши члан Духовног суда (он је предмет предавао два месеца – од 11. маја до 10. јула 1921. године). О комплексности проблематике

разрешен 1921. године доласком Руса, Стевана Гушчина,³³ који је креирао оперативни програм за наставу нотног и хорског певања,³⁴ на основу кога је могућ увид у програмске садржаје и структуру овог предмета.

Табела 1. Наставни програм предмета Нотно и хорско певање³⁵

Наставник: Стеван Гушчин (I–III разред)

Уџбеник: *Основи музичке писмености* Милоја Милојевића I и II део

I разред Теорија музике. О уметности уопште. Врсте уметности. Музичка уметност. О тону. Ритму. Мелодији. Хармонији. Динамици. О ноти. Облик ноте. Имена разних нота. Дужина трајања нота. О паузи. Облик и трајање пауза. О продужавању трајања нота и пауза. О такту. Врсте тактова. Тактирање. Потпун и непотпун такт. Ритмичке вежбе. Мелодика. Линијски систем. Октаве. Скала. Ступањ. Интервал. Тетрахорд. Дур-скала. Мол-скала. Солмизација. О човечјим гласовима. Солфеђо. Темпо. Динамика. О музичком извођењу. Ритмичка и мелодијска вежбања. Практично певање по нотама. Литургија Св. Јована Златоустог по Ст. Ст. Мокрањцу (завршно са Херувиком).

II разред Практично певање по нотним знацима. Солфеђо. Одговорање и пјеснопјеније на Св. Литургији. Темпо. Динамика. О музичком извођењу. Ритмичка и мелодијска вежбања. Херувика првог гласа – Корнелијева. Причастен VII и VIII гласа. Молбанско Господи помилуј. Молитвама Спаси ни. Тон Деспотин. Јелици. Многаја љета. Исполае ти. Прокимени и Свјетилни великих празника. Глас Господењ. Царју небесниј. Велико Свјатиј Боже. Тебе Бога хвалим. Стихира српским светитељима. Придите људије. Акорди.

III разред Практично певање по нотним знацима. Величаније. Ирмос VIII гласа. Причастен VII гласа. Велико Свјати Боже. Воздвиженију Часног Крста. Свјете тихиј. На реках Вавилонских. Благослови душе моја Господа. Господи спаси. Велики прокимен VII гласа. Недеља Св. Отаца. Человјече Божиј. Светилен. Стихире Рождеству Христову. Прокимен велики. Причастен VI, VII, VIII гласа. Недеља Митара и Фарисеја. Великопосни прокимен. Ниње сили. Вечери Твојеја тајнија. Тебе одјејущагосја. Да молчит. Велики прокимен.

наставног кадра сведочи податак да је од 31. децембра 1920. до 31. августа 1921. године предмет Црквено певање предавао Тривун Димитријевић, који је у том тренутку имао седамдесет година.

33 АЈ-69-22-45. Стеван Гушчин (1888–1970) рођен је у Харковској губернији (Ахтирка). Завршио је Кијевски конзерваторијум, Одсек теорије музике и композиције, 1909. године, и Педагошки институт. Као руски емигрант, по доласку у Србију, од 18. септембра 1920. године радио је у Панчевачкој руској школи, у којој је предавао математику и певање. За потребе службе, а на личну жељу, постављен је, 22. септембра 1921. године, за привременог (хонорарног) учитеља нотног и хорског певања у свим разредима призренске богословије. Одлуком бр. 44.289, од 1. августа 1924. године, унапређен је у контрактуалног суплента призренске богословије. Поред извођења редовне наставе, Стеван Гушчин је обављао дужност заводског васпитача и предавао је руски језик. Написао је: *Збирку мелодија и народних песама Јужне Русије* и *Методику школског певања*, 1928. године. Упокојио се у Нишу (уп. Арсењев 2015: 129–174).

34 АЈ-69-48-65. У допису достављеном Министарству вера 7/20. јуна 1923. године од стране Светог Синода СПЦ (Син. бр. 1.074) сазнаје се да је у богословији, заједно са ректором, било осам наставника, те да су за реализацију наставних активности, у следећој школској години, била потребна још три наставника за богословску групу предмета.

35 АЈ-66-1095-1419. Према архивским изворима наведена је оригинална ортографија. Наставни програм достављен је Министарству просвете крајем школске 1928/29. године.

Васкресеније твоје Христе спасе. Свјетилен. Преславнаја. Приидите људије. Царју небесниј. Многаја љета. Тебе Бога хвалим.³⁶

Наставни концепт наставника Гушчина имао је за циљ интегрисање наставе нотног и хорског певања на тај начин да основни појмови из теорије музике представљају помоћ при анализи, разумевању и интонирању нотног текста литургијских, празничних и других песама. Тако се, тумачењем основних теоријских појмова, омогућавало разумевање музичког градива које се савладало. Стечена педагошка знања на Кијевском педагошком институту омогућила су наставнику Гушчину структурализацију наставног градива и његово уобличавање путем дидактичког начела од лакшег ка тежем.³⁷ На овај начин, практично вежбање, певање „по нотним знацима”, темељно је на интонирању литургијских, празничних и других богослужбених песама. Приступ је омогућавао повезивање наставног градива, а визуелним увидом у нотни текст омогућавала се корелација са градивом теорије музике и нотног певања, које је директну примену требало, са претпоставком да јесте, да оствари интерпретацијом хорског материјала. Тако су ученици били у могућности да „мелодије визуелизују, анализирају и, што је у педагошком смислу у тој фази образовања најважније – дословно понављају”.³⁸

Приложени програм упућује на закључак да су реализоване наставне активности припремане и темељно координисане од стране наставника Гушчина. Архивски извори указују на то да се приликом савладавања наставног градива служио хармонским инструментом – хармонијумом.³⁹ Стиче се утисак да је поменути приступ био успешан, јер је, након одржаних годишњих испита,⁴⁰ у достављеном извештају Министру вера, универзитетски професор архимандрит Симеон Станковић истакао: „Наставник појања (који је *ex privata* и хоровођа Српског-црквеног певачког друштва) задавао је кандидатима по три питања, и то: из Осмогласника и нотног певања, и по једно из црквеног правила. Изузимајући 4-5 кандидата који су готово без слуха, кандидати су задовољили из црквеног певања и правила. Зачудио сам се да су неколико кандидата показали похвално знање из нотног певања”.⁴¹ Насупрот овом, у извештају о успешности са одржаних

36 AJ-66-2718-2335. На крају школске године четворо ученика првог разреда из предмета Нотно певање остварило је одличан успех, шесторо врло добар и деветоро добар. Десет ученика другог разреда имало је одличан успех, врло добар дванаесторо, добар шесторо и један ученик је имао недовољну оцену. Из предмета Нотно певање шест ученика трећег разреда постигло је одличан успех, врло добар шесторо и добар двадесет три ученика.

37 AJ-66-1095-1419. Призренску богословију су, школске 1928/29. године, похајала 154 ученика. У првом разреду било је 19, у другом 29, у трећем 36, четвртм 30 и петом разреду 40 ученика. Стеван Гушчин је у то време предавао црквено певање у првом и другом, а нотно и хорско певање у свим осталим разредима, четири часа седмично. Наставу црквеног певања у трећем, четвртм и петом разреду реализовао је Миливој Милетић.

38 Перковић, Мандић 2015, 41.

39 AJ-69-24-47. Школа није располагала никаквим инструментом „изузимајући један покварени хармонијум”. Наставник Гушчин је, одмах по доласку у богословију, иницирао набавку преко потребног клавира. Тада је заступник ректора богословије проследио захтев Министарству вера, 17. фебруара 1922. године, у коме је нагласио: „...успех у раду наставника црквеног и нотног певања без клавира не може бити онакав какав се тражи. ...Богословски хор сваке недеље и празника пева у Саборној цркви у Призрену, а часови хорског и нотног певања протичу са великим потешкоћама”. На поднети захтев Министарство вера негативно је одговорило уз образложење „...буџет не располаже са потребном сумом новца за набавку клавира”.

40 Испити су одржани 14/27. јуна 1929. године из свих предмета, осим из предмета Гимнастика и Хорско певање.

41 AJ-1095-1419.

годишњих испита ректора богословије архимандрита др Симеона Поповића наведено је следеће: „Испити су почели 16. маја и трајали су осам дана. Ученици су схватили велику важност испита и неуморно су радили. Већ у три сата после пола ноћи били су сви на ногама, често пута морале су се изјутра и лампе палити. И на испитима се видело да су ученици предмете врло добро савладали. Дobar успех на испитима има се и протумачити само тако, што се и од стране професора, и од стране ученика дала велика важност испитима. Испитима је у већини случајева присуствовало Његово Преосвештенство Епископ Рашко-призренски господин Серафим”.⁴²

Да је приступ музичкој едукацији подразумевао целовитост, указују и настојања управе богословије да се код свих кандидата *изврши провера музичких способности* и да се у школу не примају „болесни, ученици са видљивим телесним недостацима и ученици *без слуха*, јер нису ни за свештенички ни учитељски позив”.⁴³

Настава нотног певања од 1930. године

У периоду између два светска рата потпуна интеграција наставног програма реализована је на предлог Светог архијерејског синода Српске православне цркве (Син. бр. 2471/зап. 1.031 од 3. септембра 1930. године) и чл. 4, 6. и 10. *Правилника о Српским православним богословијама*. Тада је креиран јединствени Наставни план и програм за српске православне богословије, који је, на предлог министра просвете Божидара Максимовића, усвојен 5. септембра 1930. године. Министарство просвете наложило је да се нови Наставни план и програм у потпуности примени у првом разреду, а да се у другом и трећем разреду примени сходно већ постојећем наставном плану из 1928. године. У четвртном и петом разреду у употреби је био стари наставни план из 1921. године.⁴⁴

**НАСТАВНИ ПЛАН
ЗА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ БОГОСЛОВИЈЕ**

Бр. бр.	ПРЕДМЕТИ	Разред						Укупно погода
		I	II	III	IV	V	VI	
1	Служебна служба и Школни закон	1	1	1	1	1	1	6
2	Богословија за припаднике богословије и свештенике	1	1	1	1	1	1	6
3	Математика	1	1	1	1	1	1	6
4	Алгебра	1	1	1	1	1	1	6
5	Геометрија	1	1	1	1	1	1	6
6	Историја Хришћанске цркве	2	2	2	2	2	2	12
7	Историја Српске цркве	1	1	1	1	1	1	6
8	Црквено право за Српску цркву	1	1	1	1	1	1	6
9	Црквено право за државне црквеностројне и православно	1	1	1	1	1	1	6
10	Црквено богословље за администрацију	1	1	1	1	1	1	6
11	Семантика	1	1	1	1	1	1	6
12	Психологија и педагогија	1	1	1	1	1	1	6
13	Историја Филозофије	1	1	1	1	1	1	6
14	Педагогика	1	1	1	1	1	1	6
15	Математика (првог разреда)	1	1	1	1	1	1	6
16	Српска историја до средњег века	1	1	1	1	1	1	6
17	Црквено-историјски списи	1	1	1	1	1	1	6
18	Српски језик (граматика и историја српског језика)	1	1	1	1	1	1	6
19	Српски језик	1	1	1	1	1	1	6
20	Српски језик	1	1	1	1	1	1	6
21	Српски језик	1	1	1	1	1	1	6
22	Српски језик	1	1	1	1	1	1	6
23	Српски језик	1	1	1	1	1	1	6
24	Српски језик	1	1	1	1	1	1	6
25	Српски језик	1	1	1	1	1	1	6
26	Српски језик	1	1	1	1	1	1	6
27	Српски језик	1	1	1	1	1	1	6

Укупно по годинама: 12 12 12 12 12 12

Слика 2. Јединствени наставни план за српске православне богословије (1930)

42 Исто. Кандидати су оцењени: 7 одличних, 15 врло добрих, 13 добрих и два слаба. Ученици су, током школске 1928/29. године, у пратњи васпитача, редовно похађали јутарње и вечерње богослужење у Саборној цркви у Призрену.

43 АЈ-66-1095-1419.

44 Уп. Мандић, Перковић 2015.

Тада су, у структури предмета, истакнута *три циља музичке наставе* усмерена на: 1) оспособљавање кандидата у црквеном певању, како би, с успехом при свим богослужењима, могли чинодејствовати; 2) оспособљавање кандидата да са успехом могу предавати црквено певање и 3) оспособљавање даровитијих кандидата да са успехом могу радити на музичком пољу (у народу, музичким друштвима, певачким друштвима и т.д.).⁴⁵

Новим наставним планом и програмом било је регулисано да се из музичке наставе полажу испити као и из главних предмета и да се ученици посебно оцењују из сваког предмета. Тек сада је разграничена настава на предмете: а) нотно певање (*solfegio*) – раније се под овим подразумевало хорско певање и теорија музике; б) црквено певање, в) певање у хору црквених и световних песама, са напоменом да су ученици богословије у склопу овог предмета практично вежбали да диригују хорским ансамблом; г) свирање на виолини (или неком другом гудачком инструменту), клавиру или хармонијуму; свирање у ансамблу и оркестру. Наставним планом је било предвиђено да свирање уче само *посебно* надарени ученици. Настава је била индивидуална, 5-6 ученика на једном часу, а сваки ученик је, бар једанпут недељно, имао самостално час свирања на инструменту. У оквиру конципираних музичких предмета, требало је да ученици додатно добију знања из д) основа музичке теорије са музичким диктатом; њ) основа науке о хармонији и е) историје музике.

Наставни програм, детаљно и амбициозно конципиран, имао је задатак да ученике по завршетку богословије у потпуности припреми за делатност на различитим музичким пољима. Управо је дефинисањем једног предмета са троструком наставном структуром – *Теорија музике са хорским певањем и инструменталном музиком*, требало обезбедити програмску концепцију која би, на крају квалификацијских стандарда, омогућила формирање стручних компетенција, које би обезбедиле целовито разумевање савладаваног музичког градива и формирале адекватна знања неопходна за схватање музичке уметности. Вишеструко креирани циљеви, и из данашње педагошке визуре, представљали су значајан изазов, имајући првенствено у виду предзнања полазника, обим наставног градива и планирано седмично часовно оптерећење.

Табела 2. Јединствени наставни програм предмета Теорија музике са хорским певањем и инструменталном музиком (1930)⁴⁶

Нотно певање

Наставник: Стеван Гушчин (I–VI разред)

Уџбеник: *Основи музичке писмености* Милоја Милојевића I и II део

I разред (теоријски део)

О музици и тону; ритам, мелодија, хармонија, динамика, боја тона; ноте и одморке (паузе); линијски систем; кључеви (виолински, бас и це); тонски систем; нотни систем; такт, врсте тактова и тактирање; темпо; конструисање дурских лествица; знаци понављања; интервали у дурској лествици; квинтни и квартни круг навише и наниже; трозвуци на I, IV, V ступњу у дурској лествици; о гласу, вокалима, консонантима, предаху (узимању ваздуха); о лепом и правилном тону са чистом интонацијом, у поређењу са ружним тоновима

45 Уп. Наставни план и програм 1930, 1. Пре ступања у богословију кандидати су полагаали пријемни испит на коме се проверавао музички слух, осећај за ритам и физичка способност пријављеног кандидата за певање и свирање. Немузикални и неспособни кандидати нису могли бити примљени у богословију.

46 Наведена је оригинална ортографија.

(носним, грленим, зубним итд.); о регистрима; хигијена органа за говор и певање; ритмички и мелодијски музички диктат.

I разред (практични део)

Певање дурских лествица; певање разложених трозвука на I, IV, V ступњу у дурској лествици; певање вежбања у различитим тактовима и ритмовима; певање вежбања за погађање свих интервала у дурској лествици; певање лакших вежбања у два гласа. Оспособљавање ученика за певање са табле (*prima vista*) лакших вежби у дурској лествици. При певању свих вежби „ученици сами одређују такт, тактирањем, а да би се тај практични резултат постигао треба са ученицима отпочети практични део још првог часа. Теоријски део се мора прелазити сасвим поступно, и то увек као објашњење онога, што се у пракси научило и као допуна знања донесена из средње школе”.⁴⁷ На сваком часу требало је вршити практична вежбања уз додатна теоријска објашњења.

II разред (теоријски део)

Све врсте тактова: дводелни, троделни, прости, сложени, мешовити и неправилни; тачка поред ноте мање вредности; ритмички облици: синкопа, триола, дуола, секстола, групето итд; молска лествица, хармонска и мелодијска, у односу према дурској; конструисање молских лествица; интервали у молској лествици; обртаји интервала; квинтни и квартни круг навише и наниже; трозвуци на I, IV, V ступњу у молској лествици; мелодијски и ритмички диктат; проширивање знања о нијансирању, темпу, лепоти тона, лепом певању, врстама и обиму људских гласова итд.

II разред (практични део)

Певање молских лествица; певање разложених трозвука на I, IV, V ступњу у молској лествици; певање вежбања за погађање свих интервала у молској лествици; певање вежбања у два гласа. На крају школске године певање са табле (*prima vista*) вежбе у дурској и молској лествици без компликованих ритмова и непевачки (инструментално) пореданих интервала.

III разред (теоријски део)

Паралелне лествице; енхармонске лествице; хроматске лествице; старе грчке црквене лествице; интервали; хармоније-трозвуци у дурској и молској лествици и њихови обртаји, доминантни септакорд и његови обртаји; општа историја музике; музички диктат.

III разред (практични део)

Певање једногласних примера из солфеђа; певање два и више гласова с листа (*prima vista*); певање црквених и световних песама у хору. Теоријску наставу одвајати од практичне. На једном часу предавати чисто теоријски, а на другом држати практичну наставу.

IV разред (теоријски део)

На једном часу извођена је теоријска, а на другом практична настава. Теоријски део: упознавање са основним појмовима хармоније четворозвуци на свим ступњевима лествице; петозвуци; задржице, пролазни тонови; модулације уопште и главне карактеристике дијатонских, хроматских и енхармонских модулација. Историја словенске, нарочито југословенске музике и историја православне: грчке, српске, руске, бугарске и румунске цркве, као и главни период развоја римокатоличке и протестантске црквене музике. Музички диктат: ритмички, мелодијски и хармонски.

47 Наставни програм 1930, 3.

IV разред (практични део)

Певање с листа (*прима виста*) појединачно и у хору. Вежбање у читању партитура и дириговању хором.

V-VI разред (теоријски и практични део)

Из теоријског и практичног дела градива вршена су понављања из ранијих година.

Хорско певање

I-VI разред

Наставним програмом дефинисано је да сви разреди, као јединствени хорски ансамбл, припремају репертоар базиран на хорским песмама православне црквене музике и световним песмама југословенских аутора.⁴⁸

Подела наставних садржаја на два дела – теоријски и практични⁴⁹ омогућавала је, да се, тумачењем основних музичких појмова, разуме музичко градиво и нотни материјал који се савладавао. Насупрот наставном концепту Стевана Гушчина, усмереном ка интеграцији са наставом црквеног певања, нови наставни програм базиран је на интегрисању предмета Солфеђо/Нотно певање, Теорија музике и делова наставног градива предмета Хармонија, Историја музике, Дириговање и Свирање хорских партитура. Овакав начин прожимања предмета требало је да допринесе реализацији музичко-образовних и функционално-практичних циљева. Упориште наставног програма био је уџбеник др Милоја Милојевића *Основи музичке писмености I и II део*, који је, осим у богословским, био уџбеничка литература и у учитељским школама. Управо су књиге Милоја Милојевића биле „пример у коликој мери је половином 20. века било потребно извршити системску трансформацију и класификацију образовно-васпитних и функционално-сазнајних циљева наставе нотног певања”.⁵⁰ Преобликовање наставне грађе и усмеравање ка новим

48 Извештај 1931, 24; 1937, 18. У Призренској богословији је у оквиру ђачког удружења „Растко”, деловао дружински оркестар над којим је надзор вршила управа богословије (сваке године обезбеђивани су нови инструменти). Од инструмената, оркестар ђачког удружења „Растко” 1937. године је поседовао: тамбурашки бас, А-бас прим, бас прим, три брача, две бугарије и три приме.

49 За реализацију наставе инструменталне музике/свирање дефинисан је следећи програм: I разред – *Виолина*, уџбеници Отакара Шевчика оп. 6 св. I и II или Школа од Мазаса или Владимира Р. Ђорђевића. *Клавир* (хармонијум) уџбеници: *Школа за клавир*: Ф. Бајер или Ч. Мајер или Л. Кохлер или Даница Крстић (издање Геце Кона). II разред – *Виолина*. Уџбеници Отакара Шевчика оп. 6 св. III и IV или Школа од Мазаса оп. 38. или Владимира Ђорђевића, Ханс Сита оп. 32, св. 1, Плејела оп. 8. *Клавир* (хармонијум) продужетак започете школе Ј. Б. Диверноа оп. 176; Х. Лемоана оп. 37 или К. Лешхорна оп. 186 и оп. 192. Свирање дурских лествица. III разред – *Виолина*. О. Шевчик оп. 6, св. 5, 6 и 7; Х. Е. Кајзер оп. 20, св. 1 и Р. Хофман оп. 126. *Клавир* (хармонијум): К. Черни: Припремне техничке вежбе за виртуозно свирање или Х. Бертини оп. 100 или К. Лешхорн оп. 190, св. 1 и 2; М. Клементи оп. 36 или Х. Реинолд оп. 58. Дурске и молске лествице са акордима. IV разред – *Виолина*. Х. Е. Кајзер оп. 20, св. 2; Ј. Ф. Мазас оп. 36, св.1; Донг оп. 38; Дуети: Ј. Ф. Мазас, Ј. Јанса, Ђ. Б. Виоти. Клавир. К. Черни оп. 299, св. 1; Х. Бертини оп. 29; Х. Беренс оп. 61; М. Клементи оп. 36; Х. Реинолд оп. 39. Вежбање свирања хорских партитура. V разред – *Виолина*. Ј. Ф. Мазас оп. 36; Ј. Донг оп. 38; Скале и акорди. *Клавир*. К. Черни оп. 299; Х. Беренс оп. 61; Ј. С. Бах: Мали прелудијуми; М. Клементи: Сонатине и Ф. Кулау; Х. Сит оп. 69. Свирање хорских партитура. VI разред (1 час недељно) – обнављање градива из претходних разреда. Конципирани програм за Српске православне богословије је, уз незнатна одступања, идентичан са Наставним програмом за учитељске школе (уп. Наставни програм за учитељске школе, 1931).

50 Каран 2015, 103.

циљевима и задацима, кроз вишеструко прожимање предмета, доприносило је стицању практичних знања. Предвиђена конкретизација наставног градива требала је да омогући адаптацију према различитим педагошким ситуацијама, па је тако и певање „са листа”, односно способност тачног интонирања непознатог нотног текста, представљала „врх у пирамиди постављених циљева наставе нотног певања, а уједно и најмериторнији елемент успешности наставе”.⁵¹ Поменутом циљу тежило се на свим образовним нивоима, основношколском, гимназијском, средњошколском, а заједнички извештај наставника Стевана Гушчина и Миливоја Милетића, након одржаних годишњих испита (завршени су 29. маја 1931. године), то и потврђује: „Процент слабих је био приличан, нарочито из црквеног појања и српског језика, а то се објашњава тим, што ученици из прва два разреда имају да савладају много градива из црквеног појања, а слух им није често ни довољно развијен, а долазе и неспремни на тај предмет, јер се у *гимназији на музичком образовању* још не ради потпуно систематски. На пријемном испиту срећу се ученици који не знају ни државну химну отпевати, а за црквене песме уопште нису ни чули”.⁵² Закључак о неприпремљености ученика и „несистематској” настави музике додатно потврђује тежњу просветних власти ка конципирању блока музичких предмета којима би се остварила чврста спрега у креирању концептуалних оквира српског (општег) музичког образовања. Иако је питање значаја општег „музикалног васпитања” др Милоје Милојевић актуелизовао још 1920. године, указујући на неопходност већег повезивања стручних музичких и осталих школа речима: „Да би наше друштво добило у ширим слојевима својим културне чланове, потребна је рационална и методска настава музике у основним и средњим школама”⁵³, један вид концептуализације постигнут је десет година касније креирањем идентичног наставног програма за богословске и учитељске школе. Други вид интеграције постигнут је креирањем, 1933. године, јединственог наставног програма за народне/основне школе, са посебним акцентом на оспособљавању основношколске деце за певање из нотног текста,⁵⁴ као вида антиципације за каснију структурализацију знања по спирално-узлазном моделу. Свакако да је изложени концепт представљао начин да се иницира приступачност музичке едукације ширим слојевима грађанства, али је био и елемент који ће у наредном периоду допринети прогресији стручних, односно основних музичких школа.

Закључак

Предмет Нотно певање евидентиран је у наставним плановима и програмима призренске и других српских православних богословија крајем XIX века. У периоду између два светска рата два пута је, у циљу осавремењавања, мењао структуру и програмске садржаје. Доношењем јединственог Правилника о Српским православним богословијама постигнута је програмска корелација на нивоу педагошких норматива са учитељским школама у делу усмереном на опште музичко школство. Из понуђене концепције уочава се да су богословске школе биле места где су се стицала музичка знања

51 Исто.

52 АЈ-66-1096-1419. У првом разреду богословије, на крају школске 1930/31. године, из предмета Нотно певање четири ученика постигла су одличан, врло добар девет, добар једанаест и један ученик је имао довољан успех. Пет ученика другог разреда разред је завршило са одличним успехом, по девет са врло добрим и добрим и два ученика су имала негативну оцену. На крају школске 1939/40. постигнути су запажени резултате из Теорије музике – средња оцена износила је 3.62 у другом, 3.86 у трећем, 3.78 у четвртном и 4.00 у петом разреду.

53 Милојевић 1920, 22.

54 Уп. Мандић, 2019.

еквивалентна, у сегменту опште музичке едукације, са учитељским школама. Програмска концепција корелирала је са наставом солфеђа и теорије музике у данашњим школама за основно музичко образовање и, делом, са наставним градивом данашњих средњих музичких школа, потврђујући да су богословске школе и у сегменту музичке едукације биле усмерене ка савременим образовним тенденцијама – ка свету и култури. Ово је представљало мисијски аспект њихове васпитнообразовне делатности и будућег богословско-педагошког рада кандидата, али и богословља као струке, у чијој је суштини значајан сегмент имала, поред црквеног, настава нотног певања, са лепезом пратећих предмета путем којих су се будући свештеници укључивали у богословску и музичко-педагошку стручност.

Градиво нотног певања и његова веза са црквеним садржајем била је таква и толика да се јасно учавало да, и поред значајног броја часова поверених музичкој настави, богословија ипак није била, нити је могла бити музичка школа. У контексту дуализма световних предмета, као гимназијских и учитељских, нотно певање и предмети који су гравитирали ка њему чинили су проширени ареал који није био сам себи циљ, него средство које је доприносило да се у пуној функцији, путем музичке писмености, износе доживљаји, осећаји и осећања. Богословски подмладак се оспособљавао да са успехом интонира записани нотни текст као једину мериторну потврду крајњег исхода учења, чија је тежња била да буде индукован у савремену прогресију опште музичке едукације и музичке писмености у периоду до Другог светског рата.

Литература

Арсењев, Алексеј (2016): „Руска емиграција и црквено појање у Србији: 1920–1970. године”, *Зборник Матице српске за сценску уметност и музику*, 55/2016, Нови Сад: Матица српска, 129–174.

Архив Југославије (АЈ), Министарство просвете (66), фасцикле 1095/1419, 1096/1419, 2718/2335.

Архив Југославије (АЈ), Министарство вера (69), фасцикле 22/45, 23/46, 24/47, 31/54, 48/65.

Грујић, Радослав (1995): *Православна српска црква*, Београд: Евро.

Ђорђевић, Р. Владимир (1950): *Прилози биографском речнику српских музичара*, Београд: Српска академија наука и Музиколошки институт.

Извештај о раду Српске православне богословије у Призрену за школску 1904/05. годину (1905), Ниш: Штампарија „Св. Цар Константин”.

Извештај о раду Српске православне богословије у Призрену за школску 1930/31. годину (1931): Ниш: Штампарија „Св. Цар Константин”.

Извештај о раду Српске православне богословије у Призрену за школску 1934/35. годину (1935), Пећ: Штампарија „Дукађин”.

Извештај о раду Српске православне богословије у Призрену за школску 1935/36. годину (1936), Земун: Штампарија Миленка Ј. Пешића.

Извештај о раду Српске православне богословије у Призрену за школску 1936/37. годину (1937), Косовска Митровица: Штампарија „Нови свет”.

Извештај о Православном српском богословском училишту у Сремским Карловцима за школску 1891/92. годину (1892), Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

Каран, Гордана (2015): *Милоје Милојевић у свету музичке педагогије*, Београд: Факултет музичке уметности.

Костић, Петар (1924): *Споменица о 50-годишњици Призренске богословско-учитељске школе: 1871-1921*, Београд: Модерна штампарија В. Ненадића.

Костић, Петар (1928): *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*, Београд: Графички институт – Народна мисао.

Костић, Петар (1933): *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX и почетком XX века*, Скопље: Графичко-индустријско предузеће Крајничанац А.Д.

Мандић, Биљана (2019): *Differentia specifica предмета Музичка култура у основним школама Краљевине Југославије*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

Мандић, Биљана (2021): „О хорском певању у Призренској богословији између два светска рата: допринос развоју опште музичке културе”, у: *Призренска богословија живот, мисија допринос 150 година од оснивања (1871–12021) и 10 година од обнове рада у Призрену (2011–2021)*, (ур. др Александра Новаков, др Валентина Питулић, др Дејан Ристић), Призрен: Епархија рашко-призренска, Српска православна богословија „Св. Кирила и Методија”, Нови Сад: Матица српска, 375–390.

Мандић Биљана, Перковић Ивана (2015): „Наставници музике у српским богословским школама између два светска рата”, у: *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад: Матица српска, LXVI, 2/151, 249–275.

Милојевић, Милоје (1920): „О музикалном васпитању”, *Просветни гласник*, 1/2, 3/4, Београд: Државна штампарија, 19–27, 150–156.

Наставни план и програм за Српске православне богословије (1930). Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.

Новаков, Александра (2014): *Средње српске школе у Османском царству (1878 – 1912)*, докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет,

[https://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/Disertacija141933383574835.pdf?controlNumber=\(BISIS\)92622&fileName=141933383574835.pdf&id=3142&licenseAccepted=true](https://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/Disertacija141933383574835.pdf?controlNumber=(BISIS)92622&fileName=141933383574835.pdf&id=3142&licenseAccepted=true).

Перковић Ивана, Мандић Биљана (2015): „Парадигма усмено/писано и педагогија црквеног појања у српским богословским школама”, *Зборник Матице српске за сценску уметност и музику*, 2/53, Нови Сад: Матица српска, 33–49.

Правилник о Српским православним богословијама у Краљвини СХС (1922): IV, 39, Београд: Службене новине.

Привремени наставни план и програм за учитељске школе (1931), Београд: Министарство просвете Краљевине Југославије.

Протић, Вишња (1991): *Музичко образовање у учитељским школама Србије од 1870. до 1914. године као један од чинилаца у развоју српске музичке културе*, Сарајево: Музичка академија.

Пузовић, Предраг (2002): „Богословије”, у: *Енциклопедија православља*, Београд: Савремена администрација.

Симић, Мирјана (2013): „Школство у Призрену у периоду од 1906. до 1909. г.”, *Баштина*, 35/2013, Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу, 269–278.

Biljana Lj. Mandić

**TEACHING SHEET SINGING IN THE PRIZREN SEMINARY: INTEGRATIVE
SEGMENT OF SERBIAN MUSIC PEDAGOGY**

The paper diachronically discusses the educational approaches that contributed to the integration of sheet singing into the teaching processes in the Prizren Theological Seminary over the period from its founding to the beginning of the Second World War. Based on the original archival documentation, chronological narratives, the paper points to different conceptions of teaching curricula, through which the teaching of sheet singing contributed to the formation of musical and pedagogical competencies of the future clergy. The paper focuses on the teaching staff whose personal and professional engagement has contributed to the development of musical literacy in the broader framework of Serbian music education. The analysis established that the introduction of sheet singing in the Prizren Seminary was integrated with the teaching of choir and sheet singing and instrumental music in teacher training schools, and that in that way the enlightened authorities established the conceptualization of knowledge in conceiving a paradigmatic approach to Serbian musical pedagogy.